

XVIII. mendeko lirika herrikoia

Jon Kortazar

1. GENERO BATEN AURREAN?

Erromantzeen lana egitean, horien eta XVIII. mendeko lirikaren arteko desberdintasunez konturatu nintzen¹. Horregatik, erromantzeen lanarekin hain lotua dagoen bigarren honetan, lirika zuberotarrari buruz ihardun nahi nuke.

Eta hasteko, nahiko azalekoa den puntu bat: erromantzeen definizioa, alegia. Orain artean ez gara definiziotan sartu: argi dago sistema baten aurrean aurkitzen garela erromantzeetatik mintzatzeko orduan; baina ez ote gara bigarren sistema baten aurrean aurkituko XVIII. mendeko lirikaz hitz egitean?

Erromantzeen definizio baterako, hiru-lau ezaugarri hartzen dira kontutan, gaztelerazkoetan behintzat: 1) antzinako epikatik etortzea; 2) XV, XVI eta XVII. mendeetan sortuak izatea; 3) metrikari era jakin batzuk izatea (8+8 silaba, puntu bokalikoa ahalbidirik eza); eta 4) amaieran bapatean etetea.

Baina definizio honetako puntu guztiak betetzen ez dituen eta erromantze deitzen den lan poetikorik ere bada J. M. Lekuonak erromantze generoaren barnean sartzeko XVIII. mendeko lirika; horrela azpi-irakurtzen da behintzat haren «Euskal erromantzeen atarian»² artikulua sailkapenen batean³. Kontzeptzio historiko-ebolutiboa nabari da artikulu osoan: J. M. Lekuonarentzat, herri-poesiak bilakaera hau izan du: epikan hasi zen eta, mendeen buruan, lirikan amaitzen du. Espreski hala esaten ez badu ere,

goian genioena baieztatzen dute herri-literaturan markatzen dituen hiru aroek. Ikus haren sailkapena: 1. Eredu epikoen joerakoak: (XV-XVI). 2. Eredu epiko-lirikoaren joerakoak (XVII). 3. Eredu lirikoaren joerakoak (XVIII).

Honelako planteamentu ebolutiboa, Lafittek ere defendatzen du. Baina, egia esan, bigarren kriterio bat jarraitzen duelarik: Lekuonak gai- edo genero-kriterioak erabiltzen dituen artean, Lafittek formalak darabiltza:

«Literatura moduez gauza bera erranen dugu: zenbait kantu **ipuin** itxuran emanak dira; bertze asko **bakar hizketan** moduan, alegia norbait bere buruaz bere buruari mintzo; batzuetan **maitalea bere maiteari** mintzatzen zaio, hunen erantzunik gabe; gehienetan **elkar-hizketak** dira gizon gaztearen eta neskatxaren artean, bakotxa berztearen zinezko amodioaz segurtatu beharrez»⁴.

Beraz, hemen ere hipotesi historikoa jarraitzen da, narrazio-tik elkarrizketara iraganez. Prozesu hau, gutti gorabehera, eboluzio historikoarekin parekatzen da. XV-XVI. mendeetako erromantzeak narrazioan oinarritzen badira, denbora pasa ala, elkarrizketarako joera nabaria izango dute. Egia da, hala ere, kriterio biak ez datozela bat, konplexuagoa dela problema: XV. mendekoak ez dira narrazio huts, elkarrizketa huts ez diren bezala. Kuriosoki prozesu bera eman da erdal erromantzeetan ere⁵. Eta kasu honetan erdibidea aukeratu izan da, kriterio historikoa jarraituz. Erromantze zerbait egin beharko genukeela uste dut. Egia da XVIII. mendeko lirikak zerikusi handiak dituela erromantzeekin⁶, poesia herrikoia sistemak bietan funtzionatzen du eta. Baina desberdintasunak, gai-desberdintasunak batez ere, hain haundiak izanik, erdibidea proposatuko nuke puntu honetan: izenez behintzat, erromantzeak eta XVIII. mendeko lirika gauza desberdin bezala onartu, jakinik ere herri-lirika direla biak, ezaugarri-berdin goak (estiloaren aldetik nabariagoak) ere badituztela.

2. AZTERGAIA

Lan honen **corpus**-aren bila, A. Onaindiaren **Milla euskal Olerki Eder**⁷ (MEDE) antologiara jo dugu berriro ere, testuak erabiltzeko ematen duen erreztasunagatik. Erosoa da, arrazoi bigatik: olerki-multzo haundia bildu duelako, eta iturri desberdinak erabiltzen dituelako. Leialtasun ortografikoaren aldetik arazoak planteatzen dira, baina ez dago horretan aldakuntza haundiak egin beharrik.

«Maite-Leloak» atala aukeratu dugu azterketaren gaitzat, 18.ean hasi eta 72. olerkiraino. Olerki bakoitzak zenbaki bat darama izenburuaren aurrean eta, olerkiak aipatzeko, zenbaki hori dugu. Beraz, zitaren aurrean doan zenbakiak, antologian zenbaki bera daraman poemara bidaltzen gaitu: izenburuak (hainbeste izanik) arazoren bat edo beste planteatuko lukeelako onartu dugu sistema hau.

2.1. Gaiak.

Gaia dugu, agian, genero hau erromantzeetatik bereizteko lehen erizpidea. Hainbatek ikusi duenez, maite-olerkiak ditugu; ez bakarrik hori, ordea. Maitaleen harremanetako une berezi batean gertatzen dira.

- 1) Agur-kanta bezala kontsidera ditzakegu batzuk. Momentu baten mutilak agur egingo dio neskatoari, normalean hau bakarrik geratuz.

Sineste-kantak edo fidelitasunaren kantak ditugu besteak. Esan nahi da, maitasunak aurrera egin baino lehen, maitaleek alto egingo dute, elkarri beren benetako sentimenduak itaunduz.

- 2) Bigarren, berezia dela esan behar aitaren presentzia: Maitaleak elkartzeko oztopoa da. Oso erabilia da, «aitak ez nau zurekin batzen uzten», topiko bezala. Ez da hemen matriarkalismoaren aztarnarik geratzen; aita bihurtu zaigu frustazio-arrazoi.
- 3) Frustazioak, beraz, edo hobe gaiaren tentsioa, nahi eta ezinarekin zerikusia du. Nahi izatea, askotan betetzen ez den elkar-bizitza izango litzateke. Baina ahaztuta geratu da erromantzeen tragikotasuna: desagertu egin dira haletako heriotzak.
- 4) Erromantzeetako hirukotean (maitasuna, sexoa, bortxakeria), desagertu gabe, leundu egin zaigu hirugarren hau. Ez dira pertsonaiak desagertu, lehenbiziko bien zeregina indartu egin dela baina esan behar. Sexualitatearen agerpenak askoz ere argiagoak izango ditugu.

Zera esaten genuen lehenago aipatutako artikuluan: XVII. mendeko poemak, serie guztian ideologizatuenak zirela: birjinitateari buruzko aipamenak eta aholkuak oso argiak ziren. Birjinitatearen gaia iritsi egiten da XVIII. mendeko poesia honetara. Gaiak beraz, puntu bereziago batzuk ditu

kasu honetan: maitasuna eta sexualitatea batera agertzen dira, eta, maitaleek ezkontzerik izango ez badute ere, hori ez zaio oztopo izango elkarrekin batzeko:

40 — Desir nuke bi seme.

- 5) Frustazioak maitasunari buruzko ideia berezi batzuk sortuko dizkigu, maitasunaren negatibotasunarekin zerikusia dutenak, hain zuzen. Maitasun erromantikoaren aurrean, pena ere ikaragarria izango da.
- 6) Baina maitasuna lortzeko habila izan beharra ere badago; beste gabe, xamurtasuna izango dugu textuaren tonurik argiena: Puntu hau, ordea, beherago aztertuko dugu.

2.2. Egitura.

Egiturez esatekorik gutti dugu, ez dago arazo haundirik eta. Puntu nagusi bezala, narrazioaren proportzioa baxua dugula, esan behar, batez ere elkarriketak ditugula poemetan.

Baina elkarriketaren planteamendua ez dugu nahiko izango, zeren, kasu batzuetan, narrazioren bat edo beste bai bait dugu: hemen ere, narrazioak lehen pertsonan kontatuak ditugu, ordea, argi eta garbi; piloka aurki daitezke adibideak.

Beraz, elkarriketa soilak dauzkagu, batetik eta, bestetik, elkarriketa nagusi delarik, lehen pertsonan egindako narrazio txikiren bat dutenak.

Dena dena, aipatu beharra dago «bihurrera-teknika» erabiltzen dela elkarriketan. Ez dakit izena ongi datorkionentz, baina honela deskriba daiteke horko teknika: elkarriketaren partaideetako batek, besteak lehenago esandakoa erabiltzen du bere diskurtsoa hasteko: (23,24/33/35/37/38/41/44/45/51). Teknika berezia da, errepikaren bitartez expresibitatea lortzen duelako, eta poema borobiltasunaren joera geldoan gerarazten duelako.

3. ESTILO-ARAZOAK

Teknikak direla eta, puntu batzuk oso interesgarriak iruditzen zaizkigu, arlo honetan desberdintasun nabarietak bait ditugu.

Hasteko:

—**Amaiera** askoz ere argiago agertuko zaigu genero honetan. Erromantzeen ezaugarria hauxe genuen: amaierarik ez finkatzean;

irakurlea aske geratzen zen bere interpretazioa emateko, une berean ausnartzea eta partehartzea eskatzen zitzaizolarik honi.

—Guzti hau ahuldu egingo zaigu XVIII. mendeko literaturaren **argumentuak** argiagoak izango ditugunez. Beraz, gure partehartzea ere mugatuagoa: beti geratuko zaigu itaunen bat, egiteko prest bagaude —eta zer gertatuko zaio maitaleari?—, baina itaunak ez du, erromantzeetan bezala, gaiarekin zerikusi haundia duen, eta gaia bera alda dezakeen indarrik. Gaiaren problema ondo buztartua dago generalean: esan nahi dugu, gaiaren arlo bakarra hartu egiten da eta, egitura-arloan ikusi dugunez, gai hori lotu egiten da, bihurtzera-teknikaren bitartez.

—**Gaiaren lirikotasuna** askoz ere markatuagoa da XVIII. mendean: lirismoa dugu generorik erabiliena, ez dugu jadanik narrazio zabalik. Baina, bestalde, elkarrizketa nagusitu egiten da zuzentasunean irabaziz.

—Dena dela, **sinbolizazio-joera** dugu aldaketarik haundiena, nire ustez. Joera honek nolabaiteko hieratismoa sortu du pertsonaiengan. Zerbaitekin konparatu behar, eta pintura erromanikoarekin konparatuko nuke: pertsonaia guztiak joera berdinez, sistema ezagunez deskribatzen dira. Egia esan, badira honetan tendentzi bi: bata, metaforaren bitartez sinbolizatzeko joera du; bigarrena, arruntasun eta arketipoetara jotzen du.

Lehen tendentzia hori dugu, lehenik Peillenek eta Haritschelharrek gero⁸ azaldu digutena; horiei jarraituz, lau metaforaren bidez azaltzen dela esan dezakegu neskatxaren irudia:

1) **Izarra**: urrun dugun maitalea, lortu-ezina: neskatxa urrun dago eta ez dio maitaleari kasurik egingo. Maitasun esperantza-bageak «neskatxa-izarra»rekin lotzen dira, edo, izarririk ezean, eguzkiarekin.

2) **Lorea**: sinbolo honen bitartez aipatzen den neskatxa maitasun humanoagoz ikusia dago. Lorea atzeman dezakegu: haragizkoa da, ez soil argizkoa.

3) **Txoria**: sinbolo honen bitartez aipatzen den neskatxa maiten dute poemek. Txoria bada neskatxa, mutila ehiztaria izango da: haren iturriko urak edan ostean, urruntzen den maitalea. Kasu honetan, bakarrik geratuko zaigu neskatxa. Honelako teoriak behin baino gehiagotan azaldu izan dira⁹. Dirudienez, ordea, laugarren puntu batez osatu da sinbolizazioaren bide hau:

4) **Urx'aphala**: bere lumarik ederrena galdu duen txoria, alegia. Kasu honetan, espreski azaltzen zaigu hirugarren puntuan idarokitzen zitzaiguna: harreman estuen agerpen eliptikoa.

Baina, ez dugu hau, ezta guttiagorik ere, sistema bakarra. Bigarren honek estilizaziorantz jotzen du. Hasteko, pertsonaiak ez dira izenez zehazten, kasu orotan izen sintagma klitxetu baten bitartez adierazten baizik. Izen-sintagma hori «izen + izenlaguna» erakoa da. Izenak arruntak dira eta, batez ere, Haritschelharrek aipatu izan dituenak. Behin eta berriro erabiliat, klitxeturik gertatu dira, nahiz eta ahalmen ebokatzaile haundikoak izan.

Honelako poesiak, horregatik, joera ebokatzailea indartzeko beste expresabide batzuk bilatu, eta aurkitu, ditu. Baliabideak nahiko desberdinak direnez, banaka aztertuko ditugu.

a) **Izenlaguna.** Aukera ez da zabala: ederra, eijerra, pollita, xarmangarria. Ez dira asko, egia: Soilak eta zuzenak bai, ordea. Bustiduraz hornituak, xamurtasuna adierazteko.

Borgesek honela esaten zuen behin¹⁰: «Horien errepikapena, behin eta berriro erabiltzea dela eta diot; eta **ronrad, waelrad** edo "baleen bidea" "itsaso" esateko erabiltzen jarraitzea; horrelakoak, edo "itsasoko zura" edo "itsasoko zaldia" esatea, "untzia"ren lekuan". Egia da goiko metaforok ez dituela maite esaten duela; baina aipamenak beste literaturetan eta metaforak duen hieratismoa azpimarkatzen du. Geroxeago, dio berak: "Orduan ikusi nuen benetako metafora onak beti berdinak zirena. Denboraren eta bidearen, heriotzaren eta ametsaren, bizitzaren eta ametsaren konparaketa dela eta diot; horiek ditugu literaturaren metafora nagusiak, izaeraren zerbait bati dira».

Honelakoxeak ditugu gure izenlagunak ere. Muinera jotzen dutenak, zer esan gehiagorik uzten ez dutenak.

b) Sinboloren prozesu berritzailean, beste elementu batek ere, **koloreak**, argi egingo digu: erromantzeetan ez zen kolorea erabiltzen. Hemen neskatzaren deskribapen fisikoari lotua agertzen zaigu, paralelismo liluragarria eta prosografian estilizazioa mantenduz:

- 18: begi nabarra, xuri gorri larria
- 20: biloa hori, kolorea gorri, esku larria xuri
- 30: bilo hori, narru xuri, eta begi nabarra
- 32: eper xangi gorria
- 41: xori papogorria
- 54: kolore xuri-gorri

Kolore berdinak beti, baina ximpleak, argiak, biziak; kolpean ikustekoak. Ikusten denez, badago beste sistema bat deskribatzerakoan erabiltzen diren elementuetan. Biloa, begia, narrua: inpresio baten muinak.

d) Izenlagunen kopurua ez da hemen agortzen; badira **berezikuntza** markatzen dutenak. Ikusiko dugunez, nahiko arruntak dira, berezitasunik, indibidualizatorik markatzen ez dutenak, baina sinboloa berriztatzen dute:

- 25: ez da tipi, ez handi
- 34: xori kantatzaile
- 45: bihotz gogor, espiritu zorrotza
- 55: xori errexinula

«Kantatzaile» hitzak ez du txori erreala zehazten, baina bai lirika herrikoian agertzen diren beste txoriengandik bereizten.

e) Izenlagunekin, bukatzeko, beste posibilitate bat geratzen zaigu: bat gabe, **hainbat izenlagun** erabiltzearena:

- 37: txori kantatzaile, eder xarmangarria
jaun gazte eder.
- 54: maite polita, xarmegarri

Pilaketa-joera honen intentsifikazio-helburua, lortua dagoela uste dugu.

f) Honelakoak, ordea, ezagunak ziren erromantzeen sisteman. Hurren datozenek, berriz, beste anbizioerik dute. Badirudi irudimenaren zabaltzea gertatzen dela. **Expresabide konplikatua**goak ditugu eta gusto literario baten azalpen bestalde. Dena dela, ez dago «literaturitis»-tik; esan nahi dut, xuxentasuna bilatzen da, estiloa gaiaren menpean jarriaz, eta, zorionez, expresabidea ez da bere balio hutsez erabiltzen, ez dago estilo afektaturik. Hasiera honetan, metaforek, lehenago esan dugunez, sistema honetan duten garrantzia aipatu behar. Baina metafora ez da kasu bakarra: Zabaltze horrek estiloaren muga batzuk apurtzen ditu, estilo landuago baten baliapideak direla medio; zehazkiago esan: aposizioaren, konparazioaren, singularitzearen, ekilibrio topikoaren eta «bat» numeralaren erabileraren bitartez.

g) **Aposizioa**: balio adierazkorra markatzeko erabiltzen da, baina ez da honen funtzioa hor bukatzen. Lehenago frogatu dugunez (eta azterketatxo hau ez da frogatze-saiakera baino), expresabide guztion helburu behinena pertsonaiaren identifikazioan datza, sinbolismoaren klitxe-arriskutik urrunduz:

- 33: eper xango gorria, airian joailia propia
- 33: izar maitia, iduzki eder begia¹¹

h) **Konparazioak**, bigarren expresaketa honetan loturaren fiazioa azpimarka dezakegu.

- 20: eskuko larria xuri, zilar fina dirudi
- 27: ainhara bezala
- 34: hala nola ni maiteak
- 54: kolore xuri-gorri, arrosa dirudi
- 66: Aingeruarekin zaitut konparatzen
- 66: Amodioa duzu arrosaren pare.

i) **Hiperbolea:** neskata maitea izendatzeko gorespen topikoa erabiltzen zen erromantzeetan, narratarioraren (irakurlegaiaren) eta pertsonaien artean distantzia lortzeko eta harengan hauenganako lilura lortzeko, batzutan, eta bitarteko bezala, erromantzeetako pertsonaien klase soziala aipatuaz.

XVIII. mendeko lirikan ez dago klase-arazorik, edo pertsonaiak klase sozial gorenean jarri beharrik. Ondorioz, arazoak (nexus) «mundu ororen gainetik» jarri beharrik, **prima inter pares**) beste bide batzuk aurkitu behar ditu:

- 20: beste ororen gainetik
- 20: Kataluñan ehun mando zilhar diharureki:
hurak oro ba dituketzu.
- 25: Zeruan zenbat izar, maitea, ahal da?
Zure parerik ene begietan ez da.
- 27: Itsasoa pasa niro
zuregatik igeri
- 30: Jentetan den ederrena.
- 37: hura dela diote zelian ederrenik
lurrian ikusten dit bat ederragorik.
- 41: parerik ba diala ezpeitzeit iduri.
- 45: Oro eijer, oro pollit zu zira, ene maitia.
- 46: haren parerik ez da bertze bat munduan¹².

j) Berez konparaketa exajeratuak baino ez ditugu baina bada beste adibide urriago batzuk. Arrarotasuna, bigarren erabilpide honetan, sema horrek markaturik **izenlagunen bitartez** lortzen da, adibideetan ikus dezakegunez:

- 41: ene bihotzeko lili aitatia
- 66: lili arrarua.

Hiperbolerek ez dagoela onartu beharko, baina neskataren zehaztasun-funtzioa ere bete egiten da kasu honetan.

k) **Espazioaren bitartez** ere lortzen da horrelako singularitatea:

- 29: hiru uso doazi karrosa batean,
hetarik erdikua ene bihotzean.

l) **Oreka topikoa:** neskatoa, beraz, tentsio biren arteko erdiko

puntua dugu. Orekaren kontzeptua, adibidea irakurriz batera uler dezakegu;

25: ez da tipi, ez handi, bai biren arteko.

Hemen detailea, ez detailatzerakoan sortzen da, sorpresa eta indar ebokatzaila, «bien arteko» hori oreka eta duintasuna da. Paradoxala.

m) **Bat numeralak.** Lirika honetan (izenik aipatzen ez deneko honetan) maitea erdi-zalantzan geratzen da. Ezagun artean eza-guna, deskripzioaren bitartez identifika ezina, klabez aipatua, **bat** numeralak frekuentzia anormala du. Baina honelako expresabi-deak arazo bat planteatzen du estilistikaren aldetik: monotonia. Irtenbide bezala, joskeraren jokia erabili da: posibilitateak bakarrak agortu dira behintzat: a) Joskera «normalak» **bat** hori izen-sintagmaren atzean jartzea eskatuko luke; b) joskera normal horren haustura, numeralak izen-sintagman tartekatuz lortzen da:

21: lili bat xarmanta	b)
23: lili eder bat	a)
37: izar bat ederrik	b)
37: txori eder bat	a)

Olerkiak bokatibo edo elkarrizketaren deigarri bezala erabiltzen dituztenean apelazioak, zuzenean egiten direnean deiok, **bat** numeralaren presentzia guttitu egiten da.

Sinbolismotik aparte, elaborazio literario berezi hori **lirismoaren** indartzean ere badatza. Indartze horretarako elementu literario landu batzuk erabili dira, oihartzun klasiko eta guzti.

Lirismoaren joera honetan, lehen puntua gaiaren aldetiko prezisioa dugu. Pertsonaien sentimenduak ditugu gai, eta horietatik azaltzen dira, beste forma gabe, narrazioa oso mugatua gertatzen delarik.

Baina lehen ikusi dugunez, ez da hau lirismoa indartzeko erabiltzen den expresabide bakarra. XVIII. mendeko lirika honetan dena dago lirikari begira: baliabide berriak erabiltzen dira edo baliabide zaharrak intensifikatzen.

Baliabide berrien artean hauek ditugu:

1) **Heriotzaren topikoa.** Maitasun hau erromantizismoaren kontzeptuan sar dezakegu. Puntu batera heltzean eta maitasunak aurrera egiten ez duenean, maitaleetariko bat heriotzara abiatzen da:

22: otoitzen zaitut hemen berian lurrez estal nazazu.

52: eztuzu profeturik ni hola penaturik
ez eta plazerik
ni tumban sarturik

dela maitasunari indar emateko:

25: Etzaitut kitaturen tonban sar artio.

59: ez sekula, tonbaren barruen sartu artino.

dela maitaleaz trufa egiteko:

23: etzira hilan hortarik.

Heriotzaren apelazioa nahiko exageratua da. Hala ere, konkretutasunak ematen dio bere indarra. Hitza ez da agertzen, eta elipsia betetzeko berriro jotzen da zehaztasunera. Metonimia-
ren erabilerak (kasu honetako metonimia, kontzeptu zehatza tonba orokorraren heriotza aldean erabiltzean datza), esaldiaren joera erretorikoa ahultzen du, expresio poetikoaren argitasuna zainduz.

Ez da, ordea, posibilitate bakarra. Beste hau, gure corpus generalaz kanpo dago, baina, kantua nahiko ezaguna denez eta, bestalde, tunba Etxahunek erabili duenez, ez dut transkribatu gabe geratu nahi. Olerkia «Prima eyerra»¹³ dugu, eta expresabidea:

desertüara
nigarrez hiltzera.

2) **Konparazioak**¹⁴ erabilera berria izango du. Hiru aukeratu ditugu: bik hoera herrikoi nabaria dute; hirugarrenak, berriz, joera oso klasikoa:

27: Airean ainhara bezala.

34: ... zirena deitzen den bat
hark inganarazten tizu itxasoan gainti joaliak
hala nula ni maitenak.

Aipamen klasikotik aparte, nahiko arraroa egiten den tonu klasikoa ere aipagarria dugu, guzti hau konparazioa hiru-lau bertotan luzatzen delarik, alegoria txiki bat osatu arte.

3) Lekuonak¹⁵ esaten duenez, poemotan (salbuespenak salbuespen, cfr. 70. zb.) ez dago espazio-denboren aipamenik, dena orokortasun batean mugitzen da. Horrela dugu, egia. Baina ez da ahaztu behar beste matizazio hau: espazioa eta denbora elementuak balio expresiboz erabiltzen dira, denborarenak oposizio expresibo bat osatzen duelarik. Oposizioa ximplea dugu, baina nahiko adierazgarria, sinbolo bezala funtzionatzen bait du.

Hainbat poematan aipatua, **gau/egunen oposizioa** dugu. Gaua aukerako denbora da neskatxari bixita egitera joateko, eta eguna maitearen ezaguera egiteko.

Maila sinbolikoan oposaketa berezia egiten da, maitalearen barne-egoeraren eta kanpoko iluntasunaren artean:

26: Gabaz ilhun euria denian
 bai eta ilhun euria denian
 ilhun izanagatik euria denian
 gogua alegera dut zureganat jitian.

Leihoa, bestalde, oso **espazio** aipatua da, gaiak eskatua izanik.

26: Oherat ez ba zira joan, so egizu leihora.

4) Baina orokortasunetik irteteko, badugu beste baliapide bat: **izadiaren aipamenak**. Ia irudi poetiko hutsak ditugu, kopia zaharren teknikarekin zerikusirik dutenak.

21: Neguaren ondotik jiten duzu uda.
 31: Urxo xuri pollit bat, gabaz dabilana.
 40: Landan eder iratze
 behi ederrak aretxe.
 40: Bortu goretan lanhape
 hur bazterretan ahate.
 41: Borturik goreneta erorten elurra.
 41: Lumarik ederrena pabuak buztanin.
 44: Lilitan ederrena elorri zuria.
 45: Baratzian eyer da jirofleia loratu
 54: Mendian zoin den eder eper zango gorri.
 59: Kailla kontuz ogi petik uztaril agorrilletan.
 59: Kukuiak umeak xillo ttipian haritz gainean.
 59: Primaderan zoinen eder
 brioletaren loria.
 62: Mendiak bete belarrez.
 62: Mendian eder arbola luze lerdena.

Irudiok irudi guztien bertuteak dituzte: sentsorialak dira, ikusi, entzun eta usaintzekoak. Bestalde, ponderatiboak ere bada: esandakoaren balioak aipatuz, «eyer, eder» izenlagunak azpimarratu egiten ditu baliook; eta, bukatzeko, irudiok erdi-sinbolo bihurtzen dira, beren objektibotasunean, konnotazio-bide bait dira. Esaldiak baieztapen borobilak dira: ez zaio irakurleari ukatzerik uzten. Baina beren fintasunean, karga poetiko ikaragarria dute. Zehatzak izanki, irudimenezko mundu oso baterako ate dira.

Hemen agertzen diren elementuek (abere eta lili) sinbologia

berezia osatzen dutenez, interesgarria izango litzateke sistema honen azterketa pausatua, lan orokor batean ezin egin duguna¹⁶.

Baliapide honekin jarraituz, badago bariantetxo bat. Kasu honetan deskripzio estuak ditugu, baina izadikoak izan beharrean, gizonaren eskutik irten diren elementuak dira.

- 19: Etxeak eder du, bai, saihetsean labe
 29: Komentuko paretak, oi, paretak finak,
 ofiziale onek dirade eginak
 doblezka ba dituzte leihoetan burdinak.

3. HALA ETA GUZTIZ ERE, LIRIKA HERRIKOIA

Hala era guztiz ere, ez, baizik guztiaren gainera lirika herrikoia. Hauxe du eta bere azken sena. Puntu honetan batera datoz erromantzeak, XVIII. mendeko lirikak eta beste lirika batzuk. Orain aztertuko ditugun baliapideak Espainiako erromantzeetan ere agertzen zaizkigu¹⁷.

1) **Puntuak** ez du poesia honetan garrantzi haundirik izaten. Ximplea izan ohi da; askotan pobrea, atzizki bati lotua. Baina puntuan baliorik ez badago, aliterazioak¹⁸ (konpentsazio bezala edo) ikaragarri nagusituko dira. Aliterazioa expresabide klabea dugu, poemaren musikalitatea indartzen bait du. Musikalitateak badu zerikusirik poema oroimenean gordetzeko erraztasunarekin, baina, hemen expresabide estilistiko bezala interesatzen zaigu: hain zuzen, poemaren balio artistikoa indartzen duen neurrian. Adibideak ugariak diren arren bat aipatuko dugu:

- 54: Mendian zoin den eder eper zango gorri

Bertso honetan hiru edo lau aliterazio behintzat baditugu: horzkariek egiten dutena: den — eder; leherkariena: zango gorri; sudurkariena: Mendian zoin den; urkariena: eder eper; eta, azkenik, garrantzitsuen, bokalikoa, e-ren errepikapenez lortua: den eder eper. Hainbat errekurtsorekin bertsoak irakurtzearen sentibiltatearen ondoraino heldu behar!

2) Nahiko orokorra den bigarren topiko bat ere aipatzekoa dugu: **zenbaki topikoa**. Lirika herrikoia honetan, zenbakiok ditugu: hiru, zazpi eta zortzi.

- 29: hiru uso doazi karrosa batean

Zazpi zenbaki mitikoa gehiagotan aipatzen zaigu (24. eta 33. poemak), baina guk zortzi zenbakiarekin batera agertzen den adibidea aukeratu dugu:

29: Zazpi eihera ba-ditut erreka batean,
zortzigarrena aldiz etxe saihetsean.

Zortzi zenbakiak, hor, erromantzeetan bezalatsu, balio indar-
zailea du.

3) **Paralelismoak** ere aipagarriak dira honelako joera bere-
zian:

18: munduan den ederrena zelian ekia
lurreko anderetan oi, ene maitea.

18: begia duzu nabarra / xuri gorri larria.

Terminoak balio expresiboz aldatu egin dira: «nabarra» bi-
garren aldean, «xuri gorri» lehenengoan.

29: Zazpi eihera ba-ditut erreka batean
zortzigarrena aldiz etxe saihetsean

40: Apezak dira Españian
bereterrak Erruman.

40: Aita dizut hil berri
amak eztizu urt'erdi

52: Bortiak xuri dira elur direnian
sasiak ere ilun osto dienian.

62: Mendiak bete belarrez, begitartiak nigarrez

Ezin uka genezake paralelismoen joera ezaguna izan dela
erromantzeetan. Lirika honetan, ordea, indartu eta ugaritu egin
da expresabide honen erabilera. Indartu, kontrajarren sintakti-
koarekin nahastu bait da paralelismoa.

4) **Errepikapena**, paralelismoarekin oso loturik dagoen bes-
te expresabide bat dugu. Orokorki, bertso-erdia errepikatzen da,
ez osoa¹⁹, bigarren honek problemak bait dakartza errimaren al-
detik, potoa izango litzateke eta, errimak, esan dugunez, ga-
rrantzi haundirik izan ez arren²⁰. Dena dela, badira errepikapenak
estrofa desberdin biren artean: ikus 20. poema.

Errepikapenok era desberdinetakoak dira:

a) Joskerazkoa: esaldi osoa berresanaz:

19: argi egidazu (I, IV. bertsoetan)

20: Katalunan ehun mando bere zilar kargeki

60: Libertatia zoin eder den

b) Semantikoa: hitza (nahiz izen-sintagma) errepikatuz:

33: otoi, otoi

57: urxo xuria, urxo zuria

60: zeren? zeren?

64: Ez, ez, ez

c) Errepikapenok, aldakuntza txikiren batekin ere agertzen dira. Normalean, pertsona gramatikalaren aldaketan datza:

20: Nik ba ditut milla ardi...

Ba duzia milla ardi

33: Urh'ereztun bat ba dut nik

Urh'ereztuna ba duzu

d) Beste kasu batean aldakuntza txikia **eta** juntagailuaren presentzia dugu:

21: entzunik ba duzula lili bat xarmanta

lili bat xarmanta eta bihotz bat net (sic) ona.

Eta juntagailu honen erabilera oso aztertua dago. Baina gogorra dezagun **eta**-k, neurrian ez-ezik, erritmoan ere zerikusi handia duela: Semantikazko errepikapena apurto eta zerbait berri datorrenaren berriemaile dugu, batzutan intentsifikatzaile bezala ere erabilia:

23: Ez ahal nuzu dukia

ez eta Aitor'en semia!

5) **Kontrajarpenak** ere garrantzi handia dute estetika herrikoi batean. Era desberdinetan aurkitu ditzakegu.

Badira oposizio hutsak: argiena, egoera tenporalaren eta barne-egoeraren arteko kontrajarpena dugu.

26: Ilhun izanagatik euria denian

gogua alegera dut zureganat jitian.

Badira besteren batzuk, argi eta garbi antonimiaren bitartez osatzen direnak:

27: gauak pasatzen ditut ardura

egunak ba lire bezala.

28: Zuk egin afrontua...

Nik orai penak.

37: Ene gazte lagunak libertitzen plazan

eta ni, malerusa, tristerik kanberan.

38: Bihotzez eri nuzu, kanpoz alegera

41: Batak dizu txapela, bestiak boneta.

44: Maiz eraiten dautazu zuk maite nauzula

eta jendek erasten bertzerikan dela.

46: udan ez neguan.

54: airea zahar eta kantore berri.

Antonimiatik at, adibideetan badira diferentzian oinarritutako kontrajarpenak (37), distribuzioan oinarritutakoak (41), edo anakrusia osatzen dutenak (44)²¹.

6) Gorago esan dugu, lirika herrikoa dugula hau. Eta horixe adierazten du expresabidearen **era zuzenak**, inguru-minguru gabeak.

Oso normala da bertso bakoitzean aditz bana joatea, lirika ekintzaren bitartez expresatzea:

70: Goazín lagun, goazín biok, goazín Atizanerat
uso xuri bat jalgitzen da Atizaneko plazarat
usoño hura nahi nuke bildu sarietarat.

Adibideak (bertso bakoitzean aditz bana baino gehiago dago) oso argi uzten du beste giltzarri hau: ekintzak eta desioak batera azaltzea:

25: Zuri nuzu hersatzen, arrosa ederra,
pena gaitz honetarik nezazun atera;
baldin badut hortarik hiltzeko malurra
bazindukea bada bihotzean pena?

Aditzok erritmo berezia jartzen dute ahapaldi bakoitzean: ez da bakarrik zangalatrau falta, ahapaldi barneko egituraren zerbaít da.

7) XVIII. mendeko lirikan oso erabiliak dira **itaun erretorikoak**. Ez dakit izenlaguna ondo jarrita dagoen kasu honetan; erantzuna ez bait da argia, eta, itaunak benetako itaunak izanki, maitaleari eta irakurleari erantzunaren eske geratzen bait zaizkie.

19: Lotara ziradea, lotale polita?
19: zer ala zu ez zuzkate goardirik gabe?
21: Zertarako egiten duzu horrenbeste duda?
Zer uste duzu? ala haizu dela beti
gortia ren egitia prima gaztiari?

Itaun erretorikoak garrantzitsuak dira, bi erantzun posibleren zain geratzen bait gara (ez, noski, kasu guztietan). Eta itauna zabalteko, baldintzazko esaerak ugari agertzen zaizkigu poemetan barna.

Honelako joskerak poetika nahiko silogistikoa (zelan edo halan deitzearren) sortzen du. Esan nahi dut, silogismoaren antzera, planteamendua jarraitzen saiatzen dena; problema logikoa balitz bezala, termino biren artean aukeratzen duena, itaunari baietz nahiz ezetz esaten zaiolarik hurrengo lerroan.

10: Lotara ziradea, lotale polita?
Lotara ez ba zira, so'gin dazu leiora.
22: Horiek hola baldin badira, nor fidaturen zauzu?
Kanbiatu behar duzu, ni nahi balin banuzu.

- 25: ... oi bena nolako?
 Ez da ttipi, ez handi, bai bien arteko.
 26: Izar xarmangarria, oherat joan zireia?
 Oherat ez ba'zira joan, so egizu lehiora.
 33: Lehen bertzetan ibili eta oraí niri gortia?
 Zoazkit begien bixtatik

Bigarren funtzio batetan deigarri hutsa dugu itaun hori:

- 19: nori zer doako?
 35: Zer eginen dut nik?
 44: zer duzu pentsatzen?

8) Bukatzeko, aipatu beharra dago aditz **etikoaren erabilera**. Erromantzeetan baino urriagoa da, hirugarren pertsonako entzulerik ez dagoenez. Entzulea, maitea, bigarren pertsona dugu («zu»), eta normalagoa da ez agertzea; baina aurki dezakegu noizbehinka.

5. LABURPEN GISA

Heldu gara saiotxo honen amaierara. Hasieran aipatzen nuen arazoa berriro jarri nahi nuke paper gainean. Lan hau **Euskal lirika gortesaua**-ri jarraipen bezala burutu da, XVIII. mendeko Ipar aldeko lirika aztertuz. Erromantzeen eta lirika honen artean ba dira desberdintasun argiak; argiegiak XVIII. mendeko lirika erromantzeen jarraipen edo aro historiko soilak kontsideratzeko.

Agian, ez dugu hau hiztegi-arazo edo sasi-intelektualen arteko debate agorra baino...

Nolanahi ere, lan honetan erromantzeen eta lirika honen arteko desberdintasunok azpimarratzea izan dugu asmotan, eta oso nabariak direla ikusi dugu. Gazteleraz aspaldidanik daukate eginda bereizkuntza. Kronologiari begiratuz, erromantze zaharrak eta berririk bereizten dituzte. Genero literarioari begiratuz, epikatik datozen lan literarioei deritzate erromantze. Lirika herrikoia, azkenik, epika izpirik ez dutenei.

J. M. Lekuonarenganako errespeto eta mirespen osoz, XVIII. mendeko lirikak baldintza biak betetzen dituela ikusten dut nik: beranduagokoa eta lirikoa da. Ez dakit izen berririk merezi duentz. Badakit, ostera, gauza bi direla Erromantzeak eta XVIII. mendeko lirika.

J. K.

1. KORTAZAR, Jon: «Euskal lirika gortesauari buruzko oharrik», in: **Jakin** 16, 1980, 76-90 or.

2. LEKUONA, J. M.: «Euskal erromantzeen atarian», in: **VARII: Euskal**

Linguística eta Literatura: Bide berriak, Deustuko Unibertsitateko Argitarazioak Bilbo, 1981, 293-319 or.

3. *op. cit.* 302-306 or.

4. LAFITTE, P.: «Amodiozko kantuak», in: **VARII: Bilintx. A los 100 años de su nacimiento**, CAM, Donostia.

5. DIAZ ROIG: «Introducción», in: **Romancero viejo**, Cátedra, Madrid, 1980.

6. Salaberrik ere izenen desberdintasuna proposatzen zuen: «romance» deituz XVIII. mendeko kantuak, eta guk erromantze deitzen dituguentzat «le-gende» hitza erabiliz.

Erromantze izena ere ez dagokie oso ondo gure XV, XVI, XVIII. mendeetako olerkiel. Dakigunez, erromantze hitza gaztelerazkoa dugu, bai etimologiaz, bai kontzeptuz. Kontzeptuak poesien etorrera ere azaltzen du: «Cantar de Gesta» ren atalak ziren hasieran erromantzeak. Gure erromantzeek, epika izan arren, ez dute agian sorrera bera. Nere lagun Jon Juaristiri zor diot bigarren hipotesi hau.

Jonek (olerki zelten ezagutzaile berezia berau) Europa Erdi eta Ipar Aldeko baladekin lotzen ditu, guk presuntziaz «Lirika gortesaua» deitu genituen poemak.

7. ONAINDIA, A: **Milla euskal olerki eder**, Larrea — Amorebieta, 1954, 55-95. orrialdeak erabiliz ditugu. Lanaren mugari lotzeko, poema batzuk ez dira kontutan hartu; zehatzago esan, alde batera utzi ditugu: 39. Izar ederrak; 42. Bortian Ahuzki; 47. Trebola baratzekoan; 48. Jinkoak dizula egun on; 49. Lurraren pean; 50. Amodioa; 53. Ai, neure beltzarana; 56. Salbatore gora da; 65. Alarguntza; 67. Zazpi - zortzi.

8. HARITSCHELHAR, J.: **Le poète Souletin P. T. Etchahun (1786-1862)**. Société des Amis du Musée Basque, 1969, 281-291 or.

9. HARITSCHELHAR, J.: «Simbólica amatoria: Los nombres de la mujer amada en la canción popular vasca» in, **Estudios de Deusto**, 1972, 9-27 or.

10. PARIS REVIEW: **Conversaciones con los escritores**, Kairós, Barcelona 1980, 90 eta 97 or.

11. Aipatu beharrezkoak dira beste expresabide bereziak esaldiaren baitan: lehen adibidean, barne-errima, amaieraren errepikapena; bigarreanean, «begi» hitzaren metaforizazioa. Agian, adibide biotan aurki genezake lirika honen elaborazio literarioaren prozesua.

12. Ez luzatzearen: 52,62,66,68. poemetan era aurki daitezke adibideak.

13. SALLABERRY: **Uscal Herri maiteari**, Hordago, Donostia, 54-56 or.

14. Pertsonaiak definitzeko expresabide berri bezala aipatu dugu lehenago.

15. LEKUONA, J. M.: *op. cit.*

16. Honelako expresabideok badute ponderazioarekin zerikusirik.

17. Gure lan hau aurrera eramateko, DIAZ ROIG: «Introducción», in: **El romancero viejo**, Cátedra, Madrid, 1980, 13-37 or. ikerketaz baliatu izan gara. Begira batez ere estiloari buruzko oharrak.

18. Jakina denez, soinu bat errepikatuz sortzen den expresabideari deritza aliterazio.

19. Bada kasuren bat. Ik. poema:

entzunik ba duzula lili bat xarmanta
entzunik ba duzula lili bat xarmanta
lili bat xarmanta eta ...

20. Badira salbuespenak: begira 64. poemaren 2. estrofa. Potoan jausi gabe, hurbil dabilazan **bainiz, ainiz, bainintz, banintz**.

21. Anakrusia expresabide berezi bat dugu: kontrajarren bi ditugu, bakoitza esaldiaren alde banatan, gurutze bat eginik (adibidean, eraiten/erasten, zuk/jendek):

Maiz eraiten dautazu zuk maite nauzula
eta jendek erasten bertzerikan dela.